

Heerlijke nieuwe

Ik geloof dat ik het boek *Waanzin en Natuur* – in de reeks *Psychiatrie & Filosofie* – een keer door uitgeverij Boom in handen gestopt kreeg. Op de achterflap is het volgende te lezen: *De evolutionaire psychiatrie onderstreept dat natuurlijke aanleg en omgevingsfactoren samen verantwoordelijk zijn voor psychische stoornissen. (...) Met behulp van Darwin kunnen vragen die betrekking hebben op de aard van psychische stoornissen en op het onderscheid tussen normaliteit en abnormaliteit in een nieuw perspectief worden geplaatst.* In de inhoudsopgave viel mijn oog meteen op de titel van het vijfde hoofdstuk: *Heerlijke nieuwe niches!* (Ja, met uitroepetekens!) Vooral dit hoofdstuk vormt de reden om in dit themadeel over kwartiermaken, aandacht aan dit boek te besteden.

Kwartiermaken is het werken aan een gastvrije samenleving voor mensen met een psychiatrische achtergrond of anderen die met uitsluiting kampen. In ons project in Zoetermeer spraken we – in navolging van Petry en Nuy (1997) ook wel over het werken aan *niches*: gastvrije plekken waar mensen die zich elders niet op hun gemak voelen, zich zouden kunnen ontwikkelen (zie ook Scholtens, 2007).

Het is niet echt vreemd dat het begrip *niche* juist opduikt in een boek over Darwin en de psychiatrie. Het begrip stamt uit de biologie/ecologie en duidt juist op een specifieke plek die van betekenis is voor de handhaving van een bepaalde populatie. *Niches* hebben op hun beurt een functie voor het ecologisch systeem als geheel.

In ‘Heerlijke nieuwe niches’ betoogt Andreas De Block dat organismen niet passief staan tegenover hun omgeving. Zij bewerken hun omgeving. Maar die bewerkte omgeving creëert op zijn beurt weer nieuwe problemen en selectiedruk en zo is er aanhoudend sprake van *nicheconstructie*. Onze cultuur is het resultaat van ons werk, maar wij zijn met al onze hebbelijkheden net zo goed het resultaat van onze cultuur. Het darwinisme benadrukt de voortdurende wisselwerking tussen het organisme en zijn omgeving.

De psychiatrie als niche

De psychiatrie zoals we die nu kennen, met haar op medische leest geschoeide diagnostiek, haar academisch geschoolde beoefenaars, haar behandelingstechnieken (psychofarmaca, gedrags- en gesprekstherapieën) en haar instellingen, is een historisch *recent* fenomeen. Het leidt geen twijfel dat dit nieuwe fenomeen een enorme impact heeft op het leven van nagenoeg alle mensen die ermee worden geconfronteerd. Enerzijds krijgen patiënten – die eerder misschien aan hun droeve lot werden overgelaten – nieuwe kansen. Anderzijds doet alleen al het loutere bestaan van psychiatrische behandeling iets met ons mensen. Door de introductie van steeds weer nieuwe ziektebeelden, herkennen mensen zichzelf of iemand uit hun naaste omgeving in die ziektebeelden. De beelden functioneren als door de psychiaters geconstrueerde niches die ‘gevuld worden’ met individuen die hun gedrag in termen van de aangeboden diagnoses interpreteren. Daarbij past volgens De Block geen veroordeling: de niche van een ziekte kan simpelweg in een bepaalde situatie het beste alternatief zijn dat voorhanden is.

Mensen worden ertoe verleid om zich met bepaalde (ziekte)rollen te identificeren zonder dat ze zich ooit realiseren dat er een dergelijk identificatieproces aan de gang is. Wie zijn verlangens en ambities danig gefrustreerd ziet worden door onze cultuur, kan zich als resultaat van die frustratie lusteloos en verdrietig gaan voelen. Omdat onze cultuur de diagnose ‘depressie’ beschikbaar stelt, zullen velen hun neerslachtigheid gaan interpreteren als symptomen van de ziekte depressie. Ze zullen een arts of therapeut raadplegen die deze interpretatie kracht bijzet. Hij doet dat door het lijstje door te nemen van mogelijk symptomen. Suggestie ligt daarbij altijd op de loer. ‘Normale gevoelens’ worden gemedicaliseerd in een vaak erg subtiel wisselwerking tussen cultuur, arts/psychiater en patiënt. De psychiatrie lijkt aldus mee te werken aan de gestage groei van het aantal patiënten door het scheppen van nieuwe ziektebeelden die inwerken op het gedrag en denken van vele ‘niet echt abnormale’ mensen. De laatste vijftig jaar schijnt het aantal erkende psychiatrische aandoeningen verdrievoudigd (zie Rombouts, 2007).

1 In mijn interview met Rifka Weehuizen wijst zij op de economische waarde van diversiteit in het werk (Deviant, 52). Loïc Wacquant (2006) ziet in zijn zeer behartenswaardige en verontrustende boek *Straf de armen* ook diversiteit in arbeid als krachtige remedie tegen wat de armen op grote schaal overkomt: straf. In Amerika is het gevangeniswezen de derde grootste werkgever!

2 Daarin loopt zijn pleidooi parallel aan dat van Harry Kunneman in Voorbij het dikke-ik. Zie mijn recensie in Deviant 47.

niches!

Eendimensionale samenleving

De Block werpt vervolgens de vraag op of 'de psychiatrische niche' wel volstaat. Mag men van de samenleving niet meer en andere inspanningen voor de 'zwakken van geest' verwachten? Is de psychiatrische niche niet een zwakgebod, wat veel meer zegt over het tekort aan alternatieven, dan over de aantrekkelijkheid van de psychiatrie met haar stigmatiserende indelingen in normaal en abnormaal? De Block meent dat andere en betere niches denkbaar zijn. Maar dat vereist wel een verandering van perspectief: in plaats van psychische stoornissen te zien als gebrekkige aanpassingen aan de bestaande, niet gebrekkige omgeving, kan men ze ook beschouwen als 'goede' aanpassingen aan een gebrekkige omgeving. Psychische stoornissen worden dan minder gedefinieerd vanuit een tekort, maar meer vanuit de mogelijkheden die ze inhouden. Daaruit volgt dat men niet eenzijdig koerst op wijziging van het gedrag. Ook wijzigingen aan de omgeving kunnen een helend of preventief effect hebben.

De Block meent dat ten opzichte van vroeger de diversiteit in de maatschappij veel beperkter is, waardoor individuele verschillen problematisch worden. Op het eerste gezicht lijkt het met die verschraving wel mee te vallen; als je denkt aan de veelheid aan beroepen en hobby's, lijken er meer mogelijkheden te zijn dan ooit. Maar dat is volgens De Block misleidend. We moeten constateren in een soort *monocultuur* te zijn beland. Een onevenredig groot deel van de bevolking zit vijf dagen per week productief te zijn achter een beeldscherm. Nagenoeg de hele Benelux werkt in de dienstensector. De huidige nichediversiteit is slechts schijn – in de woorden van Marcuse: we zijn geen eendimensionale mensen maar leven wel in een eendimensionale samenleving. De competitie binnen de huidige niches is daardoor steeds zwaarder.

De oplossing ligt voor de hand: creëer een grotere nichediversiteit. Die diversiteit moet de mogelijkheid bieden om verschillende temperamenten en persoonlijkheden op een humane manier in te passen in onze samenleving, die dan meteen een andere samenleving is geworden¹.

Normalisering door abnormalisering

Het bevorderen van nichediversiteit heeft ook gevolgen voor de discussie over het onderscheid tussen normaal en abnormaal. In eerdere hoofdstukken zette De Block al uiteen dat er vele manieren zijn om (statistisch) abnormaal te zijn, niet tot de standaard te behoren. Maar, zegt De Block, het darwinisme toont ons dat nagenoeg iedereen óók normaal kan zijn: er bestaan immers ook vele manieren om normaal te zijn. Mensen wijken af in een bepaalde omgeving. Als je de omgeving aanpast verdwijnt de afwijking. Het bekendste voorbeeld is dat van de tot autisme neigende mensen die zeer wel varen in de computerinnovatie...

©CAnzenhofen/PIXELIO

Maar vervallen we hier niet in een extreem relativisme, een onhoudbaar sociaalconstructivisme, vergelijkbaar met de antipsychiatrie?

Zoals we weten leverde de antipsychiatrie in de jaren zeventig serieuze kritiek op de verregaande medicalisering van problemen die bij het leven horen. De antipsychiatrie zag – en daarin lijkt zij sterk op de evolutionaire psychiatrie – de psychische stoornis als reactie op wat als een waanzinnige samenleving werd ervaren, dus als teken van gezondheid. Aanpassing aan de dolgedraaide samenleving werd niet als normaal beschouwd. Het begrip psychische stoornis werd ondergraven.

Is het begrip psychische stoornis dus slechts een sociaal construct? Zover wil De Block niet gaan. Maar hij benadrukt wel dat de evolutietheorie niet zozeer spreekt over 'stoornissen' als wel over *disfuncties* of *maladapties* (mislukte aanpassingen). De vraag is dan of psychische stoornissen als *disfuncties* of *maladapties* moeten worden gezien, of als *adapties* – zinvolle aanpassingen, die het individu in staat stellen in een onveilige omgeving te overleven.

Zoals gezegd leggen het darwinisme en de evolutionaire psychiatrie sterk de nadruk op de wisselwerking tussen het individu en zijn sociale omgeving. Daarbij maakt de psychiatrische praktijk onderdeel uit van de sociale omgeving. Ze is

evident van invloed op hoe we ons voelen. Maar anders dan de antipsychiatrie zegt de evolutionaire psychiatrie niet dat, als er geen psychiatrie zou bestaan, de psychische stoornissen of het lijden ook zouden zijn opgeheven. Ze zouden wellicht een andere vorm aannemen. Aldus maant de evolutionaire psychiatrie tot enige voorzichtigheid bij het al te enthousiast omhelzen van het sociaalconstructivisme. Het 'darwinistisch sociaalconstructivisme' van De Block is redelijk gematigd. Daarenboven heeft De Block er wel degelijk oog voor dat de psychiatrie ook het lijden verlicht en het soms doet verdwijnen.

Kwartiermaken in evolutionair perspectief

Naarmate er meer manieren ontstaan om normaal te zijn, is het ideaal gemakkelijker te halen. Niches met een lage bezettingsgraad kennen weinig competitie. Normaliteit en abnormaliteit hebben zeker evenveel te maken met de omgeving als met het gedrag of het denken van een individu. Zelfs als we aan abnormaal gedrag niets kunnen veranderen, betekent dat nog niet dat dit gedrag abnormaal moet blijven. We hebben de mogelijkheid de omgeving aan te passen, zodat abnormaliteit zich kan transformeren tot normaliteit. Darwinisme heeft dus niets, betoogt De Block, van doen met genetisch determinisme of biologisch fatalisme, wat de critici ook mogen beweren.

Maar waarom hebben wij – kwartiermakers – eigenlijk deze darwinistische kijk nodig om te doen wat we toch al deden: werken aan nichediversiteit? Misschien omdat het ons nieuwe 'harde' taal in handen geeft om een weerwoord te formuleren op het oprukkend biomedisch denken dat stoornissen toenevend als hersenziektes ziet, waarbij het heil vooral in pillen wordt gezocht. Onverwacht krijgen we hulp vanuit biologische hoek, maar nu een echt biologische hoek. De Block levert als het ware kritiek op het niet fundamenteel genoeg biologisch denken van veel biomedici.

De therapeutische meerwaarde van de evolutietheorie ziet De Block vooral in een verrijking van de verschillende therapeutische scholen. De evolutionaire psychiatrie wil een einde maken aan wat De Block het 'blinde theoretisch pluralisme' in de psychiatrie noemt. Die veelvormigheid staat wel diversiteit toe maar brengt de diverse domeinen niet met elkaar in verband. Het kritiseren van eenzijdige benaderingen schiet te kort². De evolutionaire psychiatrie staat niet vijandig tegenover praatkuren, noch tegenover psychofarmaca of juist maatschappelijke ingrepen.

Het darwinisme wordt wel van determinisme beschuldigd, maar is juist multifactorieel en onderstreept de wisselwerking tussen de factoren. De evolutionaire wetenschappers hebben aandacht voor de rol van – en de wisselwerking tussen – genen, opvoeding, cultuur, psychologie en fysiologie (zie ook Baart en Slob, 2008). In zijn boek heeft De Block daarop de aandacht willen vestigen. Hij meent dat de evolutionaire psychiatrie in principe met zeer verschillende psychiatrische praktijkvormen te verzoenen is. Ze stelt niet alleen vast dat de mens een bio-psycho-sociaal wezen is, maar ze besteedt ook aandacht aan hoe die facetten op elkaar zijn afgesteld. Bovendien onderkent de evolutionaire psychiatrie dat de natuur van de mens zeer kwetsbaar is. Dat uitgangspunt kan alleen maar bijdragen aan een humane en empatische houding tegenover de gekwetste natuur van sommige van onze soortgenoten. Aldus de slotzin

Lamarckisme en de degeneratiethese

Darwinisme wordt vaak verward met de evolutietheorie zoals uitgewerkt door Lamarck, het lamarckisme. Lamarck meende dat gewoontes van een individu leiden tot andere structuren in diens fysiologie en dat nakomelingen deze andere structuren zouden erven: de *degeneratiethese*. Deze these zou ook de legitimering zijn voor het streven van het nationaal-socialisme naar een zuiver ras. De degeneratiethese klopt echter niet. Verworven karakteristieken zijn in het algemeen helemaal niet erfelijk. Erfelijke informatie gaat wel van kiemcellen naar lichaamscellen, maar nooit omgekeerd. Aangeleerd alcoholisme wordt dus niet door genen doorgegeven.

Maar altijd is er wel iemand, die opmerkt dat het darwinisme hand in hand gaat met een rechts conservatieve ideologie: wie de *survival of the fittest* als wetenschappelijk dogma huldigt zal het recht van de sterkste ook wel op politiek vlak verdedigen, lijken velen te redeneren. Maar morele bepalingen zijn niet af te leiden uit natuurwetten! Het adjectief 'natuurlijk' is geen synoniem voor onvermijdelijk, wenselijk of ideaal. Volgens De Block zijn de feitelijke politieke voorkeuren van de meeste darwinisten uitgesproken links.

Daarmee is het darwinisme nog geen gids voor het goede leven, al is het evenmin moreel neutraal. Het darwinisme kan volgens De Block laten zien met welke moeilijkheden men voor het bereiken van een bepaalde norm rekening moet houden.

van dit boeiende boek. Ik voel mij erdoor gesterkt om voor het werken aan nichediversiteit, zoals dat door kwartiermakers en veel cliënten zelf wordt opgepakt, krachtig steun te verwerken, binnen en buiten de psychiatrie.

✍️ Doortje Kal

Literatuur

- Baart, I. & Slob, M. (2008) Psychiatrische genomics. Vissen naar genen, *Psy* 3.
- De Block, A. (2006) *Waanzin & Natuur. Darwin en de psychiatrie*. Meppel: Boom
- Petry, D. & Nuy, M. (1997) *De ontmaskering. De terugkeer van het eigen gelaat van mensen met chronisch psychische beperkingen*. SWP
- Rombouts, K. (2007) Psychiaters te koop? De invloed van de farmaceutische industrie op het psychiatrisch denken en handelen. Vandereycken, W. & Deth, R. van (2006). In: *Systeemtheoretisch Bulletin*, 25/2
- Scholtens, G. (2007) *Acht keer kwartiermaken. Een verkennend onderzoek naar de methodische aspecten van Kwartiermaken*. SWP
- Wacquant, L. (2006) *Straf de armen. Het nieuwe beleid van de sociale onzekerheid*. Berchem: EPO